

АСОБА І ЧЫННАСЦЬ ФРАНЦІШКА СКАРЫНЫ Ў АЦЭНКАХ АДАМА КІРКОРА

Адам Кіркор (1818–1886) пакінуў значны след у гістарыяграфіі і краязнаўстве, этнаграфіі і фалькларыстыцы, публіцыстыцы, мемуарыстыцы і нарысістыцы, а таксама літаратуразнаўстве. Як арганізатар выдавецкай справы, рэдактар альманахаў «Radegast» (1843), «Pamiętniki Umysłowe» (1845–1846), «Teka Wileńska» (1857–1858), «Na dziś» (1872), «Teka Krakowska» (1884) і газет «Kurjer Wileński» (1860–1866), «Новое время» (1868–1870) ён быў вядомы не толькі ў Беларусі і Літве, але і ў адукаваных колах польскага і рускага грамадства. Кіркораўскія выданні, незалежна ад таго, выходзілі яны ў Вільні, Пецярбургу або Кракаве, мелі рэгіянальны літоўска-беларускі характар, тэматычна былі звязаны з грамадскімі і культурнымі праблемамі мясцовага жыцця, узбуджалі ў чытачоў пачуццё патрыятызму і ў пэўнай ступені накіроўвалі развіццё літаратуры ў краі. Пішучы па-польску і па-руску (па няпэўных звестках, і па-беларуску), ён лічыў сябе ліцвінам, у адной з публікацый назваў сябе «не прыроджаным палякам, а беларусам» і ў той жа час не пярэчыў, калі да яго звярталіся як да «істинно русского» чалавека. У светапоглядзе А. Кіркора важнае значэнне меў славянафільскі аспект.

Упершыню А. Кіркор выступіў на літаратурнай ніве ў 1839 г. у «Вопытах у рускай славеснасці выхаванцаў гімназій беларускай навучальнай акругі», а яго апошняя кніга «Літоўская базіліка» была выдадзена ў 1886 г. Ён быў аўтарам дзясяткаў артыкулаў і разнастайных навуковых, навукова-папулярных і літаратурных прац, найважнейшымі сярод якіх з'яўляюцца «Гістарычны даведнік па Вільні і яе ваколіцах» (1856, 2-е выд. 1880), «Этнаграфічны погляд на Віленскую губерню» (1858) з далучэннем першага надрукаванага беларуска-рускага слоўніка, «Нарысы сучаснай рускай літаратуры» (1873), «Пра літаратуру братніх славянскіх народаў» (1874), у якой першы раздзел прысвечаны разгляду гісторыі беларускай літаратуры, «Літоўскія абразкі: З успамінаў бадзягі Sobartgi» (1874), каларытныя і адметныя па кампазіцыі і стылістыцы мемуары; нарысы пра Літву і Беларусь, змешчаныя ў 3-м томе «Маляўнічай Расіі» (1882), знамянальная і найбольш значная ў XIX ст. работа пра нашу бацькаўшчыну, разлічаная на масавага чытача. А. Кіркор сябраваў з беларускімі пісьменнікамі У. Сыракомлем, В. Каратынскім, В. Дуніным-Марцінкевічам, А. Вярыгам-Дарэўскім, А. Плугам, А. Ельскім, Ю. Ляскоўскім, ён меў шырокія сувязі ў краёвых, расійскіх і польскіх навукова-культурных колах.

На хвалі «галоснасці», абвешчанай імператарам Аляксандрам II у другой палове 50-х гг. XIX ст., імя Францішка Скарыны ў адпаведным, асветніцкім

і нацыянальна-будзіцельскім, кантэксте было згадана А. Кіркорам у «Этнаграфічным поглядзе на Віленскую губерню» (1858). Аўтар з публіцыстычнай пафаснасцю імкнуўся пераканаць чытачоў: «Не падлягае сумненню, што дыялект, які называюць цяпер беларускім, менавіта той самы, якім карысталіся старажытныя Крывічы. На ім былі напісаны літоўскія законы, граматы і ўсе публічныя акты да часоў Стэфана Баторыя... На беларускім дыялекце вядомы наступныя найбольш важныя кнігі: Статут Казіміра Ягелона 1492 г., Статут Літоўскі, складзены ў 1505 г., выпраўлены ў 1522, 1529, 1564 і 1588 гг. (друкаваўся ў 1856, 1858 і 1821 г.), Трыбунал вялікага князя літоўскага 1581 г., Летапісец Літоўскі і Рускі (выд. Даніловічам у 1827 г.), Хроніка Быхаўца (выд. Нарбутам у 1846 г.), Біблія, выд. Скарыны ў 1517 (у Празе, а потым у 1525 г. у Вільні), Псалмы, Апостальскія дзеі, яго ж, выд. 1525 г., Пасланні апост. 1528 г. і шмат іншых» [3, с. 125]. Гэта этнаграфічнае даследаванне складалася па акрэсленай праграме Рускага геаграфічнага таварыства, але аўтар імкнуўся выйсці за вузкія рамкі і падкрэсліць багатыя культурныя традыцыі беларускага народа. Ён ужо тады выдатна разумеў не толькі тое, якую ролю адыгрывала ў ВКЛ беларуская мова і культура, але і значэнне выданняў Скарыны для пацвярджэння багатых культурных здабыткаў рэнесанснай эпохі.

Найбольш важнае для гісторыі беларускага літаратуразнаўства выступленне вучонага ў якасці даследчыка літаратуры — гэта кніга «Пра літаратуру братніх славянскіх народаў» (1874), якая змяшчала тэксты публічных лекцый, прачытаных А. Кіркорам у кракаўскім Тэхнічна-прамысловым музеі ў 1873 г. У літаратурным аглядзе газеты «Czas» сцвярджалася: «Сярод іншых лекцый найбольш адзначыліся лекцыі пра літаратуру братніх славянскіх народаў, якія прачытаў п. А. Кіркор, вядомы віленскі пісьменнік і археолаг, і якія зараз выйшлі асобнай кніжкай... Трэба прызнаць, што аўтар у вельмі займальнай форме выканаў пастаўленую перад сабой задачу; бо змог пра кніжкі, вядомыя толькі эрудытам, і пра аўтараў, слава пра якіх не разышлася шырока, расказаць так даступна, даць ім такія цікавыя гістарычныя характарыстыкі, што нідзе аўтар не выглядае сухім, але паўсюль пазнавальным, аж да завастрэння цікавасці да знаёмства з тымі крыніцамі, з якіх ён так умела чэрпаў» [9, 1873]. Кіркараўскія лекцыі адразу атрымалі высокую ацэнку, што паспрыяла іх хуткаму выданню асобнай кнігай. Але пазней гэтая важная праца была незаслужана забыта. Нават у вялікім артыкуле «Беларуская літаратура і бібліяграфія» (1892) А. Ельскага, якому А. Кіркор завяшчаў значную частку свайго рукапіснага архіва, не змешчана інфармацыя пра яе [6, 1892]. У сувязі з тым, што кніга «Пра літаратуру братніх славянскіх народаў» была выдадзена па-за межамі Расіі і нязначным накладам, увядзенне яе ў навуковы ўжытак у беларускім літаратуразнаўстве адбылося толькі ў 60-я гг. XX ст. Упершыню кароткая характарыстыка зместу кіркараўскіх лекцый дадзена А. Мальдзісам [4, с. 127–128].

А. Кіркор быў добра знаёмы з працамі рускіх славістаў па гісторыі ўсходнеславянскіх літаратур. Але з некаторымі іх канцэптуальнымі палажэннямі ён прынцыпова не пагаджаўся. Апынуўшыся ў Кракаве, па сутнасці, у эміграцыі, вучоны змог адкрыта выказаць сваю пазіцыю. Паказальнае ў гэтым сэнсе шчырае кіркораўскае прызнанне пра змест і скіраванасць сваіх лекцый у датаваным 1873 г. лісце да пецяярбургскага славіста А. Катлярэўскага: «Зразумела, прабелаў мне не пазбегнуць: зусім няма матэрыялаў. Суцяшаюся тым, што ўсё ж хоць мая праца і вельмі будзе дрэнная — але першая ў польскай літаратуры. За напрамак я не перажываю — яго не асудзіць і ліберальны рускі. Бадай што рускаму не спадабаецца тое, што я праводжу рэзкую мяжу паміж усходняй і заходняй Расіяй і гавару спярша пра апошнюю, г. зн. пра русінаў літаратуру (іначай кажучы, пра маларускую і беларускую), а пра расійскую ці маскоўскую пачынаю з XV і XVII стст. Але што ж рабіць — Кіева, “Песні пра паход Ігара”, Скарыну, Статута і г. д. і г. д. маскалям я не аддам. Усё гэта наша, а іх літаратура ўласна ж і пачынаецца з часоў архі-Грознага, Курбскага і інш.» [цыт. па: 5, с. 440]. І такой неардынарнай для таго часу трактоўкі фактаў мінулага, паводле якой «Слова...», асоба і чыннасць Скарыны і Статуты ВКЛ сталіся фундаментальнымі «катэгорыямі», А. Кіркор паслядоўна прытрымліваўся ў кнізе «Пра літаратуру братніх славянскіх народаў», адкрыўшы яе нарысам «Русінская літаратура». Гаворачы пра беларускую мову і літаратуру, вучоны выразна акрэсліў сваю пазіцыю: «Беларус і сёння не падаўся такім вялікім зменам і да нашых дзён захаваў мову, на якой напісана была знакамітая паэма “Песня пра паход Ігара”, на якую Скарына пераклаў Святое Пісанне, на якой абвяшчаліся законы, статуты, прывілеі, наданні і г. д. з першай паловы XIII ст.» [7, s. 50].

А ў той перыяд у польскай навуцы і публіцыстыцы было пашырана безапеляцыйнае меркаванне, што «Русь (Беларусь. — І. 3.) нарэшце пазбылася даўнейшага варварства дзякуючы польскай культуры» [2, с. 131]. У сувязі з гэтым, гаворачы пра культурную сітуацыю ў Вялікім Княстве Літоўскім у XIV–XVII стст., А. Кіркор выступаў з выразна тэндэнцыйных пазіцый. Невыпадкова ён не толькі падкрэсліў, што пераклад Бібліі на русінскую (старабеларускую. — І. 3.) мову быў надрукаваны на 44 гады раней за першы польскамоўны пераклад, але і на аснове фактаў даводзіў, што культура ВКЛ у гэты перыяд была на вельмі высокім узроўні. «Літоўская Русь не была так далёка дзікай і варварскай нават і перад першым з’яднаннем з Польшчай (маецца на ўвазе Крэўская ўнія 1386 г. — І. 3.), — палемічна адзначалася ў кіркораўскіх лекцыях. — Не кожнаму вядома, што русінская мова некалькі стагоддзяў была пануючай на Літве і Русі, што не адны толькі сялянскія песні, але і літаратурныя творы, а таксама дакументы і творы рэлігійнага, гістарычнага, прававога і дыпламатычнага зместу пісаліся на гэтай мове» [7, s. 37]. Як асветнік А. Кіркор выдатна разумеў важнасць выдавецкай дзейнасці ў гісторыі літаратуры і культуры. Прыведзены ім факт выдання ў Княстве ў

перыяд з 1517 па 1632 г. 149 кніг на старабеларускай, польскай і лацінскай мовах сведчыў аб высокім узроўні развіцця «русінскай» цывілізацыі.

Цікавую ацэнку даў вучоны дзейнасці Францішка Скарыны. Гаворачы пра скарынаўскую эпоху, А. Кіркор спецыяльна падкрэсліў: «Пяройдзем да помнікаў пісьменства, надрукаваных у XV і XVI стагоддзях. З гэтага пункту гледжання русінскае пісьменства не толькі не саступае іншым братнім, але нават у пэўных адносінах ідзе паперадзе іх. Такі вывад не з'яўляецца толькі меркаваннем. Наадварот, мы сцвярджаем гэта на аснове навукова вырашанага пытання» [7, s. 24]. А. Кіркор прапанаваў кароткі нарыс жыцця і дзейнасці Скарыны, асабліва падкрэсліваючы факт перакладу Бібліі менавіта на родную мову (у процівагу польскай і «расійскай»). Ён назваў Палачаніна «чалавекам... глыбокай навукі» і «верным католікам» [7, s. 28], сцісла акрэсліў акалічнасці драматычных стасункаў першадрукара з Марцінам Лютэрам і каралём Жыгімонтам I Старым, не хаваў таго, што некаторыя сучаснікі абвінавачвалі Скарыну ў чарнакніжніцтве.

Кіркоўскае стаўленне да прысвечаных першадрукару даследаванняў было крытычным. Прынамсі, ён адным з першых асудзіў заганную практыку выкарыстання творчай спадчыны Скарыны ў палітычных мэтах. А такія факты мелі месца, асабліва пасля паўстання 1863–1864 гг., калі скарынаўскія выданні сталі важкім аргументам, каб «даказаць старшынство і сілу рускай цывілізацыі ў заходніх губернях» [2, с. 147]. Нібы праводзячы паралель з уласным пакручастым жыццём, А. Кіркор разважаў: «Часам дзіўны лёс наканаваны чалавеку, ён хутка выйдзе на самастойную дарогу і, не дагаджаючы той ці іншай партыі, лагеру альбо пашыранай думцы, ідзе за натхненнем сваёй ідэі і сэрца, знаходзячы адзінае суцэльнае ў спакоі ўласнага сумлення. Так было і са Скарынам. Пры жыцці ірвалі яго, знеслаўлялі, нават прыцягвалі да суда, а вось і пасля смерці, праз тры стагоддзі, палітычныя партыі карыстаюцца ім і працай гэтага слаўнага чалавека, кожны з лагераў яе сабе прысвойвае і на сваю карысць тлумачыць» [7, s. 28]. Думаецца, што названы палітычны чыннік і стаў прычынаю таго, што ў пазнейшых падцэнзурных выданнях А. Кіркора, апублікаваных у Расіі, імя і чыннасць Скарыны або не згадваліся ўвогуле, як сталася з перавыданнем «Гістарычнага даведніка па Вільні і яе ваколіцах» (1880) [8, s. 30], або пра іх пісалася са значна меншым піетэтам.

Так, у нарысе «Асвета і народная творчасць у Літве», змешчаным у 3-м томе «Малаяўнічай Расіі» (1882), інфармацыя пра Скарыну заключана ў адным абзацы і падаецца пераважна канстатацыйна. А. Кіркор сцвярджае: «Русская библия переведена с латинской Вульгаты Францом Скориною из Полоцка... Некоторые из русских вельмож обратили на него внимание, как на человека весьма способного, и, сознавая необходимость иметь библию на родном языке, поручили ему это великое дело... Скорина усердно взялся за перевод, но, вероятно, типография Фиола (Швайпольта Фіёля. — I. 3.) оказалась недостаточною для издания библии, и потому Скорина отправился в Прагу, где и

начал ее печатание в 1517 г., продолжая его до 1520 г. Между тем в Вильне, стараниями того же Бабича, основана была значительная типография... Тогда Скорина поспешил в Вильно и здесь продолжал печатание, оконченное в 1525 г. Кроме перевода библии, Скорина издал несколько ... других русских книг. Издания его украшены великолепными по времени политипажами, сделанными в Нюрнберге» [1, с. 100]. Тым не менш у багата ілюстраваным 3-м томе «Маляўнічай Расіі» ніводнай скарынаўскай гравюры не змешчана, нават вядомай партрэтнай выявы. І гэта ўяўляецца невыпадковым. А. Кіркор, верагодна, свядома імкнуўся пазбягаць таго, што магло б прывесці да эмблематызацыі Ф. Скарыны ў якасці «рускага» першадрукара. Аўтар, па зразумелых прычынах, не мог адкрыта акцэнтаваць увагу на «беларускасці» асветніцкай чыннасці Палачаніна, але знайшоў магчымасць даць падказку дапытліваму чытачу. У гэтым сэнсе вельмі паказальна, што ў абзацы, які непасрэдна папярэднічаў канспектыванаму экскурсу, прысвечанаму Скарыне, сцвярджалася: «Первая библия на славянских языках напечатана по-чешски в Праге в 1488 г., вторая же, на белорусском языке, в 1517 г. (видавочна, тут маецца на ўвазе Скарынава выданне. — *І. З.*), третья, Краинская, в 1555, а затем четвертая, польская, напечатанная в Кракове для римско-католического исповедания в 1561...» [1, с. 100]. Гэты факт дастаткова выразна характарызуе датклівасць сітуацыі і пазіцыю А. Кіркора як аўтара, які, з аднаго боку, павінен быў улічваць жорсткія патрабаванні рэдактараў і расійскай цензуры, кансерватыўная і выключна імперская скіраванасць дзейнасці якой пасля гвалтоўнай смерці Аляксандра II у 1881 г. стала беспрэцэдэнтнай, а з другога боку, заставацца верным уласным перакананням і гістарычнай праўдзе.

Такім чынам, А. Кіркор належаў да ліку тых даследчыкаў і папулярызатараў навукі другой паловы XIX ст., дзякуючы працам якіх постаць Францішка Скарыны, набываючы рэнесансную маштабнасць, паступова ўпісвалася ў кантэкст менавіта беларускай гісторыі. Аднак ідэйная скіраванасць і пафас кіркораўскіх публікацый, у якіх ішла гаворка пра асобу і чыннасць першадрукара, у значнай ступені залежалі ад часу і месца іх напісання, характару выдання, інтэлектуальнай атмасферы і палітычнай кан'юнктуры, пашыраных у тагачасным грамадстве.

Літаратура

1. Живописная Россия: Отечество наше в его земельном, историческом, племенном, экономическом и бытовом значении: Литовское и Белорусское Полесье: Репринт. воспроизведение изд. 1882 г. — Минск: БелЭн, 1993. — 550 с.
2. Каўка, А. Тут мой народ: Францішак Скарына і беларуская літаратура XVI—пач. XX стст. / А. Каўка. — Мінск: Маст. літ., 1989. — 255 с.
3. Киркор, А. Этнографический взгляд на Виленскую губернию / А. Киркор // Этнографический сборник. — СПб.: Тип. Э. Праца, 1858. — Вып. 3. — С. 115–276.
4. Мальдзіс, А. Творчае пабрацімства: Беларуска-польскія літаратурныя ўзаемасувязі ў XIX ст. / А. Мальдзіс. — Мінск: Навука і тэхніка, 1966. — 159 с.
5. Нарысы па гісторыі беларуска-рускіх літаратурных сувязей: у 4 кн. — Мінск: Навука і тэхніка, 1993. — Кн. 1: Старажытны перыяд — XIX ст. — 476 с.
6. Jelski, A. Białoruska literatura i bibliografia / A. Jelski // Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana. — Warszawa: Nakł. i druk S. Sikorskiego, 1892. — Т. 8. — S. 646–658.
7. Kirkor, A. H. O literaturze pobratymczych narodów słowiańskich: Odczyty publiczne w Muzeum techniczno-przemysłowem w Krakowie / A. H. Kirkor. — Kraków: Druk. L. Paszkowskiego, 1874. — 356 s.
8. Kirkor, A. H. Przewodnik historyczny po Wilnie i jego okolicach / A. H. Kirkor. — 2-e wyd. — Wilno: Nakł. i druk. J. Zawadzkiego, 1880. — 308 s.
9. Ze swiata książkowego // Czas. — 1873. — 15 listopada.